

Похилюк В.В.,

*к.е.н., доцент Полтавського університету споживчої кооперації
України*

ПРАКТИКА ТА ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ КРАЇНИ В ПЕРЕХІДНИХ ЕКОНОМІКАХ

Сучасний стан економіки України є надзвичайно нестійким. Автор у статті порушує проблему фінансової нестабільності, що викликана не лише певним рівнем інфляції, а порушенням грошового обігу в країні в цілому, та зокрема падінням курсу грошової одиниці.

The modern state of Ukraine economy is extraordinarily unsteady. The author of the article deals with the problem of financial instability which is caused not only by the certain level of inflation, but by the violation of money circulation in the country generally, and by falling of direct exchange in particular.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Україна відноситься до середніх країн з відкритою економікою. У 1996 р. за мету реформування прийнята економічна модель соціально орієнтованої ринкової економіки, що поєднує переваги сучасного високорозвинутого ринкового господарства із забезпеченням ефективного соціального захисту громадян.

Одним з головних завдань в умовах трансформації економіки є забезпечення економічної безпеки країни, що передбачає ефективний розвиток економіки, інтегрованість в міжнародні союзи, створення механізмів захисту власних економічних інтересів. Наскільки це важливо, показує порівняльний аналіз більш 25-річного економічного зростання Китаю з темпами близько 9% в рік і 15-річного економічного спаду в Росії після початку економічних реформ. Сьогодні стало очевидним, що при проведенні реформ в Росії, як і в Україні, були порушені основні принципи економічної безпеки [3].

Фінансова безпека є одним з найважливіших елементів економічної безпеки країни. Неувага до цього елементу небезпечна фінансовими кризами, подібними до тих, які мали місце в

Південно-Східній Азії, Латинській Америці і в Росії в 1997 і 1998 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід підкреслити, що поняття “Фінансова безпека країни” охоплює всі сектори економіки: державу, нефінансові підприємства, фінансові організації, домашні господарства, зовнішню торгівлю, а також регіони.

Оцінка фінансової безпеки опирається на основі показників, параметрів і критеріїв бюджетно-податкової, грошово-кредитної, валютної, цінової, митної і соціальної політики, що дозволяють дати характеристику стійкості і здатності фінансової системи країни, захистити економіку від внутрішніх і зовнішніх фінансових загроз, мінімізувати дію міжнародних фінансових криз.

А тому проблему досягнення фінансової безпеки досліджували відомі Українські та зарубіжні вчені в царині фіскальної політики – Суторміна В.М., Федосов В.М., Азаров М.Я., Лютий І.О., Огонь Ц.Г., у сфері грошово-кредитної і банківської справи – Марцун В.С., Скрипник А.В., Вітлінський В.В., Ю. Брігхем, Л. Гапенські, Дж. Ван. Хорн., А.М. Кінг та інші. Особливу увагу фінансовій безпеці в транзитивній економіці присвятили Терещенко О.О., Леоненко П.М., Іванілов О.С., Б. Койл, Т.Райс. Саме в працях названих науковців загострюється проблема ризиків та втрати рівня економічної безпеки країни.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. Основними критеріями фінансової безпеки є порогові значення допустимих рівнів відповідних показників усіх секторів економіки.

Фінансова безпека країни забезпечується фінансовою системою, що включає такі органи державного управління, як Міністерство фінансів, Міністерство економіки, Нацбанк, Державний податковий комітет та інші органи державного управління, які проводять грошово-кредитну, бюджетно-податкову, валютну, цінову і митну політику, спрямовану на забезпечення фінансової стабільності країни, стійкого і ефективного української гривні, низького рівня інфляції, дефіциту бюджету, безпечного рівня внутрішнього і зовнішнього боргу; зниження негативного сальдо в зовнішній торгівлі і зростання експорту, а також поліпшення фінансового становища і зростання рентабельності в реальному секторі економіки.

Фінансова політика, спрямована на досягнення вказаних цілей, повинна розроблятися на основі науково-обґрунтованих концепцій, прогнозів і програм соціально-економічного розви-

тку країни, законів і нормативно-правових актів, які визначають правовий простір економічної діяльності суб'єктів господарювання, індивідуальних підприємців і фізичних осіб.

В Україні цим цілям повинна служити Національна стратегія стійкого розвитку; основні напрями і програми соціально-економічного розвитку країни; закони про бюджет, бюджетну систему, Національний банк; Цивільний, Податковий, Банківський кодекси та ін. Але, на превеликий жаль, значна частина цих документів до цього часу не прийнята вищим законодавчим органом країни.

Важливу роль у забезпеченні фінансової безпеки відіграють також закони і нормативно-правові акти, що визначають функціонування фінансових ринків країни.

Основною умовою ефективності дії вказаних правових і фінансових механізмів є системний підхід, оскільки недостатній рівень комплексності їх застосування може призвести до небажаних результатів.

У зв'язку з цим мають інтерес аналіз і оцінка основних показників, що характеризують фінансову безпеку України.

Формулювання цілей статті та постановка завдання. Забезпечення загальноекономічної бази фінансової безпеки країни характеризується рівнем і динамікою основних макроекономічних показників, таких, як темпи зростання ВВП, рівень ВВП на душу населення, інвестиції у галузі економіки та ін. Тому запропонована стаття передбачає розвинути теоретичні дослідження в царині економічної безпеки країни з використанням статистичного матеріалу щодо формування ВВП та його складових. При цьому автор пропонує взяти до уваги стан економічних перетворень економіки і формування ринкової економічної системи, що спроможна під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників стабілізувати фінансові ризики. Особлива увага при розкритті поставленої проблеми повинна зайняти фінансова діяльність від підприємства до регіону і до фінансів країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Протягом останніх шести років економіка України розвивається нестабільно, про що свідчать темпи зростання ВВП, а відповідно, і фінансові результати господарювання в Україні не забезпечують темпів зростання обсягів і масштабів виробництва. Значні економічні коливання в країні викликані складною політичною ситуацією як всередині країни, так і зниженням авторитету на світовій арені. Внутрішня боротьба за переділ власності і сфер

впливу призупинив темпи росту інвестицій, обмежив сфери прикладання капіталу, призупинив темпи зростання реальних доходів населення. Протягом перших чотирьох років досліджуваного періоду українська економіка демонструвала стабільно високі темпи економічного зростання. Як бачимо із таблиці 1, зростання ВВП у 2000 – 2003 роках склало відповідно 132,9%, в тому числі за останній 2003 рік 109,3%.

Ще динамічніше протягом цього ж періоду розвивалася промисловість, обсяги виробництва якої зросли відповідно на 60,3% та 15,8%. За розрахунками, інвестиції в основний капітал протягом цих років зросли на 92,2%, експорт товарів на 99,3%, імпорт товарів – на 94,3%. Варто звернути увагу на те, що випереджальними темпами (порівняно із збільшенням ВВП) зростали реальні наявні доходи населення. У 2000 – 2003 роках вони підвищилися на 42,7%. За цей же час реальна заробітна плата збільшилася на 61,0 та 15,2% [4].

Саме така динаміка зростання мала вагомі економічні передумови. Вона стала результатом насамперед глибоких ринкових перетворень, а також ефективною політики, спрямованої на забезпечення надійної макроекономічної стабілізації української економіки. Мова йде перш за все про фінансову стабілізацію цього періоду – стабілізацію грошової одиниці, відчутне підвищення рівня монетизації економіки, забезпечення мінімальної дефіцитності державного бюджету, суттєве зростання позитивного сальдо поточного рахунку платіжного балансу, вагоме скорочення державного боргу, істотне нарощення міжнародних валютних резервів Національного банку України.

За даними ЄБРР, середньорічні темпи зростання ВВП країн Центральної Європи та Балтії, які раніше лідирували, за відповідний період становили 3,3% тоді як в Україні – 7,4%. Але політична ситуація, що склалася в Україні після 2003 року, не лише не сприяла зміцненню досягнутих темпів зростання ВВП та фінансових показників, а навпаки, почало зниження темпів розвитку основних галузей народного господарства. Нестабільна економічна ситуація в країні, що була викликана непродуманими рішеннями влади (перехід до ручного управління економікою, введення фіксованого курсу окремих валют щодо гривні, високі темпи інфляції, кризові явища в окремих галузях економіки, зростання зовнішніх запозичень у вигляді ОВД), сприяла загостренню фінансової ситуації в країні та зниження рівня економічної безпеки країни в цілому.

Таблиця 1.
Основні показники фінансово-економічної діяльності України
за 2000 – 2006 рр.

№ п/п	Роки	ВВП за категоріями використання			Державний бюджет (зведений) (млн.грн.)			Індекс споживчих цін
		Обсяг (млн.грн.)	% до підсумку	ВВП на душу населення (грн)	доходи	видатки	дефіцит	
*	2	3	4	5	6	7	8	9
1	2000	170070	75,2	2778	49117,9	48148,6	-969,3	128,2
2	2001	204190	76,6	3776	54934,6	55528,0	680,7	106,1
3	2002	225810	75,4	4239	61954,3	60318,9	-1635,4	99,4
4	2003	267344	75,4	5114	75285,8	75792,5	506,7	108,2
5	2004	345113	71,2	7273	91529,4	102538,4	11009,0	112,3
6	2005	441452	76,5	9372	134183,2	141989,5	7806,3	110,3
7	2006	537667	78,6	-	171811,5	175512,2	3700,8	111,6

Починаючи з 2005 р., в Україні почали знижуватися темпи зростання ВВП: у 2005 р.- 2,79%, у – 2,17. Знизилася частка інвестицій у ВВП в 2005 – 2006 рр.

Сьогодні в Україні чинники екстенсивного економічного

зростання практично вичерпані, що вимагає переходу до інтенсивних чинників.

Як показує досвід країн Центральної і Східної Європи і Китаю, залучення іноземного капіталу у формі прямих іноземних інвестицій є одним з важливих умов економічного зростання і підвищення ефективності виробництва [4].

З урахуванням цього для забезпечення економічної і фінансової безпеки країни необхідно:

- здійснювати і далі інвестиції в “точки зростання” економіки і експортно-орієнтовані і імпортозаміщуючі виробництва;
- спрямовувати капіталовкладення переважно в передові технології;
- прискорити створення вільних економічних зон, та розширити існуючі;
- розвивати систему державного страхування іноземних інвестицій в пріоритетні галузі;
- залучати прямі іноземні інвестиції. При цьому необхідно : забезпечувати безпечний рівень залежності від іноземного капіталу і зовнішнього боргу в зіставленні з доходами на душу населення; не допускати перевищення безпечного порогового значення частки іноземного капіталу в економіці країни, а також рівня іноземних портфельних інвестицій в порівнянні з прямими іноземними інвестиціями.

Одним з найважливіших елементів забезпечення фінансової безпеки держави є ефективна бюджетно-податкова система. Головним завданням тут є зниження податкового навантаження на економіку при одночасному забезпеченні достатніх надходжень до бюджету і низького рівня дефіциту консолідованого бюджету.

Після 2004 р. рівень дефіциту бюджету в Україні почав знижуватися, але сам цей показник не засвідчує зростання фінансової безпеки. До уваги варто взяти рівень золотовалютних резервів. Це один з основних показників. В Україні в даний час він відстає від необхідного рівня. Тому фінансова політика держави повинна мати на меті зростання золотовалютних резервів.

В Україні продовжує зберігатися вищий рівень податків порівняно з суміжними країнами, а це стає перешкодою в розвитку національної економіки. Непрямим свідченням цього є наявність тіньової економіки і вивіз капіталів з країни. У 2005 р. поточні податкові доходи в республіці склали 23,% ВВП [6].

Структура податкових платежів в Україні істотно відрізняється від аналогічних у розвинених країнах з ринковою еконо-

мікою, де основна частка податків вилучається з фізичних осіб, а не з підприємств.

Це пояснюється перехідним характером економіки країни, що обумовлює нижчі, ніж в розвинених країнах, рівні доходів і заощаджень населення у структурі загальних доходів усіх секторів економіки.

Вимагають подальшого вдосконалення рівень і структура бюджетних витрат уряду. Фінансові кошти через бюджет витрачаються на: здійснення функцій державного управління; зарплату службовцем бюджетних організацій, капітальні вкладення; виплату відсотків з отриманих кредитів і позик; соціальну сферу; оборону, забезпечення суспільної безпеки; розвиток галузей національної економіки та ін. За структурою витрат бюджет України є соціально орієнтованим.

Важливою умовою, що характеризує безпеку країни, є забезпечення запланованих рівнів фінансування за основними статтями бюджетних витрат. Спостерігається зростання темпів витрати бюджету України протягом 2004 -2005 років, відповідно по роках – 35,3% та 38,4% .

Виконання цих показників свідчить про прийнятний рівень фінансової безпеки в секторі державного управління.

Рівень бюджетного дефіциту, внутрішнього і зовнішнього боргу є тими фінансовими показниками, що визначають "поріг" фінансової безпеки. Прийняті за Маастріхтським договором безпечні величини, або порогові значення, цих параметрів складають для дефіциту держбюджету 3% ВВП, для сукупного внутрішнього і зовнішнього боргу -60% ВВП.

Надзвичайно високий рівень внутрішнього боргу (40% ВВП) і зовнішнього (50%) призвів до фінансової кризи в Росії в 1998 р. [2].

Рівень дефіциту держбюджету в Україні близький до оптимального. Дані параметри внутрішнього і зовнішнього боргу також знаходяться в допустимих межах.

Згідно з міжнародною практикою, не слід перевищувати порогові значення і таких параметрів, як рівень зовнішнього боргу до експорту – він не повинен бути більше 25%, а також рівень платежів (за рік) по зовнішньому боргу до експорту – 30%.

Проте ці міжнародні нормативи розроблені для країн з доходами на душу населення у ВКВ, на декілька порядків перевершують доходи в Україні. Тому дані параметри повинні бути понижені пропорційно до реальних доходів населення.

Для України в даний час, на нашу думку, рівень порогових

значень параметрів економічної безпеки повинен скласти по внутрішньому боргу близько 6% до ВВП, по зовнішньому – 10%.

У частині фінансування внутрішнього боргу важлива не тільки величина перевищення витрат над доходами держави, але і джерела фінансування дефіциту бюджету. Фінансування дефіциту держбюджету і внутрішнього державного боргу у всьому світі здійснюється за рахунок позик Нацбанку і емісії урядом державних цінних паперів. Як інструмент безінфляційного фінансування дефіциту бюджету переваги мають ДКО порівняно з кредитами Нацбанку. Рівень фінансування дефіциту за допомогою ДКО повинен знаходитися в межах 60 – 70% загального обсягу фінансування дефіциту.

Надмірне підвищення прибутковості державних казначейських зобов'язань для залучення інвесторів може погіршити стан реального сектору економіки, призвести до відтоку засобів із сфери кредитування економіки у сферу покриття дефіциту бюджету і державного боргу, що негативно позначиться на економічному зростанні народного господарства. Це може призвести до збільшення залежності бюджету від стану фінансового ринку в цілому, а в разі зниження ліквідності банківського сектору – неможливістю забезпечити погашення державних цінних паперів за рахунок залучення вільних ресурсів даного ринку. У цій ситуації стає реальною загроза падіння ліквідності бюджету, заморожування виплати відсотків і повернення державного боргу, що і відбулося в Росії в серпні 1998 р.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Як показує аналіз, із 2004 р. в секторі “держави” України акцентується увага на зміцненні фінансової безпеки, що характеризується зниженням дефіциту бюджету і відносно невисокими значеннями внутрішнього і зовнішнього боргу на душу населення.

В даний час забезпечення фінансової безпеки в країні засобами бюджетно-податкової політики припускає:

- розробку програми збільшення золотовалютних резервів держави з урахуванням перевищення їх зростання порівняно із зростанням внутрішнього і зовнішнього боргу;

- введення в дію Податкового кодексу, його уніфікацію з Податковим кодексом сусідніх країн; наближення податкової системи України до міжнародних стандартів. Це повинно здійснюватися на основі зменшення прямих податків на доходи і прибуток підприємств за рахунок збільшення непрямих податків на споживання, майно (нерухомість) громадян;

– уточнення відповідних прав і обов'язків органів державної, обласної і місцевої влади по формуванню і виконання бюджетів: підвищення частки місцевих податків і зборів, забезпечення більшої фінансової самостійності обласних і місцевих бюджетів; скорочення кількості позабюджетних фондів;

– скорочення державних витрат на підтримку збиткових підприємств, розвиток недержавного сектору економіки і ефективних форм господарювання (вільних економічних зон, фінансово-промислових груп, спільних підприємств та ін.);

– поліпшення системи соціальних гарантій і соціального захисту населення на основі залучення засобів населення; переклад частини медичного обслуговування і освіти на платну основу з одночасним підвищенням реальних доходів населення;

– скорочення дефіциту бюджету, збільшення ролі державних довгострокових облігацій як інструменту неінфляційного фінансування дефіциту державного бюджету, внутрішнього і зовнішнього боргу, державних цільових програм.

Важливими напрямками зміцнення фінансової безпеки країни є посилення боротьби із приховуванням доходів і несплатою податків, зниження рівня тіньової економіки, контроль за цільовим використанням бюджетних коштів.

Література

1. Дінкевіч А.І. Економічний розвиток сучасної Японії // Гроші і кредит. – 1998. – №10.

2. Енин Ю.І., Журавлєв В.А. Финансовая безопасность страны. //Безопасность. – 1999. – №11-12. – С. 136 – 149.

3. Ли Цзиньвень. Роль государственного регулирования в формировании и развитии экономики Китая // Проблемы теории и практики управления. – 1997. – №4.

4. Послання Президента України до Верховної Ради України. Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році. – К.: Інформаційно-видавничий центр Держкомстату України, 2004. – 472 с.

5. Статистика финансов сектора государственного управления / Под ред. У. П. Райха, Р. Янке. Штутгарт, 1997. – 346 с.

6. "Україна – 2015" Національна стратегія розвитку. //Український форум. Громадсько-політичне об'єднання – К.: 2008. – 74 с.